

الگوی توسعه فضایی شبکه سکونتگاهی کارآفرینی در مناطق پیراشهری مورد: بخش ماهیدشت؛ شهرستان کرمانشاه

پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۷/۰۴

دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۴/۲۳

صفحات: ۱۸۴-۱۶۵

حوریه مرادی؛ استادیار گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم آباد، ایران.

چکیده

پراکندگی پدیده‌های جغرافیایی و فعالیتهای اقتصادی در سراسر نواحی روستایی تحت شرایطی، شکل‌گیری الگوهایی را امکان‌پذیر می‌سازد، الگوی فضایی شبکه کارآفرینی در سکونتگاه‌های انسانی از جمله مقوله‌هایی است که در سازمان‌یابی و توسعه عرصه‌های جغرافیایی کمتر عینیت یافته است، از طرفی به اعتقاد اندیشمندان علوم اجتماعی در پژوهش‌های مکانی، ارزیابی محیط محلی در موفقیت یک شرکت کارآفرینانه، به اندازه ارزیابی اقتصادی و صنعتی اهمیت دارد. از این رو، مقاله حاضر باهدف تدوین الگوی توسعه فضایی شبکه سکونتگاهی کارآفرینی پیراشهری روستایی بخش ماهیدشت شهرستان کرمانشاه طراحی شد. روش تحقیق از نوع کاربردی و توصیفی - تحلیلی بود. جامعه آماری آن را، مجموعاً ۷ روستای کارآفرین (۳۰ شرکت کارآفرینی) پیراشهر روستایی تشکیل می‌دادند. بر این مبنای ابتدا با استفاده از نرم‌افزار SPSS20 روستاهای مورد مطالعه از حیث شدت و درجه کارآفرینی سطح‌بندی شده و سپس با کمک نرم‌افزار GIS الگوی شبکه سکونتگاهی کارآفرینی ترسیم گردید. یافته‌ها نشان داد که میزان فعالیت‌های کارآفرینی در محدوده مورد مطالعه از جنبه‌های اجتماعی و اقتصادی بالا بوده؛ و نواحی پیراشهری روستایی این بخش قابلیت توسعه فضایی و پذیرش شرکت‌های تجاری جدید و ارتقا به سلسله‌مراتب سکونتگاهی بالاتری را دارند. به طوری که، مطابق با نتایج همبستگی به ترتیب متغیرهای سرمایه اجتماعی، سرمایه محیطی، رشد تشکیل شرکت‌های جدید، سرمایه کارآفرینی در بخش‌های مختلف تولیدی، رشد اشتغال و سرمایه فرد کارآفرین با توسعه فضایی شبکه سکونتگاه‌های کارآفرینی ارتباط مثبت و معنی‌دار و همبستگی قوی دارد. وضعیت توسعه فضایی کارآفرینی پیراشهری روستایی در ۶۰ درصد از نواحی روستایی دارای وضعیتی نسبتاً مطلوب بوده (درجه توسعه فضایی کارآفرینی، ۳/۸۵) و سطح رشد فعالیت‌های اقتصادی کارآفرینی را در منطقه منجر شده است. دو روستای سیمینه علیا و دوکوشکان حسین‌خانی نیز دارای درجه توسعه فضایی کارآفرینی بالا و نقش کلیدی در توسعه فضاهای پیراشهری این بخش دارا بودند.

واژه‌های

کلیدی:

توسعه فضایی، کارآفرینی، مناطق پیراشهری، ماهیدشت.

در عصر پسامدرن، منطقه پیراشهری یکی از متداول‌ترین انواع رایج موقعیت شغلی و زندگی در جهان قرن بیست و یکم است، که می‌تواند بر فرم شهری و روستایی و چالش‌های برنامه‌ریزی فضایی قرن بیست و یکم غالب شود. این بستر جغرافیایی، در بخش‌هایی از دنیا با مصرف زیاد و چشمگیر شناسایی می‌شود و در بخش‌های دیگر که فقر و جابجایی اجتماعی متداول‌تر است خط رویارویی میان مشکلات شهر و حومه است، به‌علاوه در کنار توسعه کالبدی شهری، محل دگرگونی تغییرات گسترده فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است، به عبارتی، در کشورهای صنعتی یا پسا صنعتی، پیراشهر قلمرو تغییرات اقتصادی، اجتماعی و دگرگونی ساختار فضایی است، در حالی که در کشورهای به‌تازگی صنعتی شده و بیشتر کشورهای در حال توسعه، غالباً منطقه شهری پرهرج و مرجی است که سبب‌ساز پراکندگی و توسعه ناهماهنگ می‌شود (رفیعی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۰). بنابراین، لازم است نگاهی فراتر از تقسیمات مرسوم شهر و روستا به قلمرو جدیدی که پیراشهری نامیده می‌شود داشت، ویژگی اصلی این فضا آن است که نسبت به تغییرات مداوم و تحولات ثابت نیست، بلکه در جریان شتاب و گذار است. پیراشهر محل تحولات ساختار شهری به منظر و چشم‌انداز روستایی است و بر این اساس می‌تواند در مجموعه اصطلاحات شهری عامل مهمی برای محک زدن قلمرو شهری یا منطقه شهری — روستایی باشد که باید در متن تحولات گسترده‌تر هسته‌های متراکم شهری و پسرانه‌های روستایی در نظر گرفته شود (آنجل^۱ و همکاران، ۲۰۱۵). در این میان توجه به جریان‌های تحول‌ساز همچون جریان افراد، سرمایه، کالا، اطلاعات، نوآوری، فناوری و مانند آن حائز اهمیت است، چراکه این تحولات در شرایط مناسب می‌توانند موجبات همبستگی و پیوندهای روستایی-شهری و به تبعه آن زمینه‌های توسعه را فراهم ساخته و منجر به پویایی و دگرگونی مکانی-فضایی در این نواحی گردند، (طالشی و همکاران، ۱۳۹۸: ۸۲). یکی از مهم‌ترین این جریان‌ها فعالیت‌های کارآفرینی در مناطق روستایی است.

به بیان دیگر، جریان‌های کارآفرینانه، شکل‌گیری بنگاه‌های اقتصادی خرد و بازتاب پذیری و نقش‌پذیری کارآفرینان در جریان‌های توسعه‌ای (خلق و کشف فرصت‌ها) نواحی پیرامون شهرهای بزرگ، می‌تواند دگرگونی‌های مکانی — فضایی را سبب شده و در توسعه کلانشهر نقش قابل توجهی داشته باشد. اهمیت این مسئله تا جایی است که در عصر ظهور اقتصادهای دانش‌بنیان، فرایند تغییر و تحول مستمر و پرشتاب از عمده‌ترین جریان‌های حاکم بر حیات بشری و از مهم‌ترین مشخصات بارز آن نقش‌پذیری کارآفرینی در کانون‌های جمعیتی است (مرادی و همکاران، ۱۳۹۹: ۶۴). بدین معنی که، سهم اثرگذاری ساختار اقتصادی در تغییرات فضایی ناحیه (رشد جمعیت، رشد اشتغال، سرمایه، تکنولوژی، ساختار سیاسی و فرهنگی) می‌تواند در طی یک دوره زمانی معین منجر به یک کارکرد اجتماعی بنام کارآفرینی شود. بدین سان، شناخت بنیان‌های فضایی کارآفرینی در بررسی رابطه بین کارآفرینی و توسعه فضاهای در حال گذار (پیراشهری) و رشد اقتصاد منطقه‌ای ضروری می‌نماید (باشیر^۲، ۲۰۱۳: ۱۲). بدین ترتیب، فرایند کارآفرینی و خلاقیت که اساس و بسترساز تغییر و تحول و دگرگونی در ساختار فضایی پیراشهر است، نقش بنیادین و تعیین‌کننده‌ای در زمینه توسعه اقتصادی جوامع ایفا می‌کند (ایمنی، ۱۳۸۷ و مرادی و همکاران، ۱۳۹۹: ۶۴).

^۱Angel^۲Bashir

داشتن نگرش مناسب به تغییر، دسترسی به نیروی کار متخصص، بازارهای جدید، اقتصادهای مقیاس، کیفیت زندگی، همگی از عوامل تأثیرگذار بر ورود شرکت‌های کارآفرینی به یک ساخت جغرافیایی همچون روستا به شمار می‌روند (کوراتکو و هاجتس، ۱۳۸۷: ۲۵۰). سوتو از کارآفرینی به‌عنوان پایه و اساس توسعه یاد می‌کند و شومپتر معتقد است، کارآفرینی عامل محرک رشد اقتصادی است، صاحب‌نظران اجتماعی نیز آن را به‌عنوان شاخصی برای ارزیابی توسعه و پیشرفت در سطوح منطقه‌ای، شهری و روستایی می‌دانند (فلاح حقیقی، ۱۳۹۶: ۱۱۶)، و اقتصاددانانی همچون ورهول^۲ (۲۰۰۱) معتقدند، که یک فعالیت کارآفرینی با اثربخشی بالا می‌تواند منجر به توسعه اقتصادی (از جمله ایجاد اشتغال، نوآوری در فعالیت‌ها، و رقابت‌پذیری) در مناطق روستایی شود (ورهول، ۲۰۰۱: ۴). به عبارتی، در جریان شتاب و گذار و تغییر و تحولات محلی، دگرگونی‌های اقتصادی — فضایی ناحیه، موجبات توسعه فضاهای پیراشهری روستایی را، در جهت تحولات مثبت منطقه‌ای فراهم می‌سازد. بنابراین، متأثر از دیدگاه‌های غالب پسامدرن و به علت اهمیت بازتاب سنت در مدرنیته، یکی از عرصه‌های مهم پیش‌برنده رشد و توسعه اقتصادی، توجه به نواحی روستایی است (جمشیدزهی و مرادی، ۱۳۹۹). فرد کارآفرین در این نواحی می‌تواند با داشتن دو نقش انجام نوآوری و افزایش رقابت به رشد اقتصادی در منطقه کمک کند (ونکرز و همکاران، ۱۹۹۹: ۲۹)، و زمینه‌ساز رشد و توسعه و ارتقا به سطوح بالای سلسله‌مراتب سکونتگاهی در این نواحی گردد.

سکونتگاه‌های روستایی بخش ماهیدشت به علت قرار گرفتن در موقعیت جلگه‌ای، وجود زمین‌های حاصلخیز کشاورزی، وجود مراتع و رودخانه‌ها و سراب‌ها و به علت قرار گرفتن در مسیر کریدور پایتخت (تهران) به بزرگراه کربلا و قابلیت رشد کارآفرینی گردشگری و اکوتوریسم روستایی، دارای آثار باستانی تاریخی، رشد کارخانه‌های صنعتی متعدد در منطقه، با فواصل بین ۲۰ تا ۴۰ کیلومتر از مرکز استان، مرکز اصلی تولید لبنیات شهرستان است؛ از یک سو، مجموعه عوامل طبیعی و محیطی این بخش و از سوی دیگر از آنجایی که مهم‌ترین مؤلفه کارآفرینی در دهستان ماهیدشت توسط محققین مؤلفه فردی شناخته شده و از نظر توسعه کارآفرینی دارای درجه یک هستند (مرادی، ۱۳۹۵)، بدین سان سکونتگاه‌های این بخش دارای استعدادهای رشد بوده و می‌تواند به سطوح بالای سلسله‌مراتب سکونتگاهی شهرستان ارتقا یافته و عملکرد آن‌ها گسترش یابد. بدین سان، این پژوهش با ترسیم الگوی توسعه فضایی شبکه سکونتگاهی کارآفرینی پیراشهری روستایی در صدد پاسخگویی به این سؤال اصلی است که الگوی توسعه فضایی مناسب برای تبدیل شدن این منطقه (بخش ماهیدشت) به عامل توسعه و ارتقا به سطوح بالای سلسله‌مراتب سکونتگاهی شهرستان کرمانشاه کدام است؟

کارآفرینی روستایی برای شکل‌گیری تحت تأثیر نیروهای بیرونی و درونی بوده است که هر یک به‌نوعی به ایجاد چالش‌هایی در جامعه روستایی امروزی منجر می‌شوند. این محیط‌ها برحسب منابع و فرصت‌های موجود در محیط‌های روستایی (بالقوه و بالفعل، نرم‌افزاری و سخت‌افزاری)، هدایت‌کننده اهداف توسعه، به‌ویژه توسعه اقتصادی، در این جوامع‌اند. در راستای همین فرآیندها و با در نظر گرفتن این دو محیط یک پیوند ارگانیکی میان اهداف توسعه

^۱Kuratko and Hajets

^۲Verheul

^۳Wennekers

روستایی و توسعه کارآفرینی در این مناطق برقرار می شود تا از ترکیب مناسب این عوامل، رفتارهای کارآفرینی در جوامع روستایی در راستای توسعه اقتصادی شکل گیرد (جولین^۱ و همکاران، ۲۰۰۰: ۱۹). بنابراین کارآفرینان در جوامع روستایی به حمایت برای ایجاد یا رشد فعالیت‌های خود نیاز دارند؛ اما این جوامع، آمادگی لازم را برای تأمین نیازهای مورد درخواست آنان مانند سرمایه، دانش فنی (فناوری) و اطلاعات ندارند؛ در نتیجه، برای کمک به جوامع روستایی در توسعه یک مدل نظری (تئوریک) کارآفرینی، به شناخت متغیرهای وابسته و رابطه میان آنها نیازمند است (آلن^۲، ۲۰۰۳: ۵). به همین علت ساوتر^۳ با در نظر گرفتن کارآفرینی به عنوان الگوی توسعه اقتصادی، توسعه روستایی را تشویق کشاورزان کارآفرین، کمک و مساعدت مدیریتی و فنی کارآفرینان روستایی، حمل و نقل روستایی، خدمات ارتباطی و اطلاعاتی روستایی، مدیریت منابع طبیعی و غیره تعریف می کند (ساوتر، ۱۹۳۸: ۲). از نظر ریگان^۴، کارآفرینی روستایی فراهم کننده زمینه اشتغال، افزایش درآمد و تولید ثروت، بهبوددهنده کیفیت زندگی و کمک کننده به افراد محلی برای مشارکت در اقتصاد است (ریگان، ۲۰۰۲: ۳۲). بنابراین، کارآفرینان روستایی از نظر اقتصادی می توانند دو تأثیر کلی بر جامعه خود داشته باشند: اول اینکه تولیدکننده ثروت باشند و دوم اینکه نقش بسیار مهمی در توزیع ثروت داشته باشند. همان طور که شومپتر اشاره می کند، تعدیل پویا از طریق نوآوری و کارآفرینی ایجاد می شود و این دو، مشخصه اقتصاد سالم به شمار می رود. روستاییانی که دست به انجام کارهای مخاطره آمیز می زنند، باید بدانند که چگونه منابع مالی، فناوری و دانش و تجربه را برای تولید باهم ترکیب کنند تا از فرصت‌ها استفاده و به صورت زمان بندی شده و مؤثر عمل نمایند (چمبرز و شاو^۵، ۲۰۰۴: ۴).

واقعیت این است که توسعه کارآفرینی در جامعه معلول عوامل مختلفی است. با بررسی نظریه‌ها و دیدگاه‌های گوناگون می توان عوامل پنج گانه کلیدی مؤثر بر توسعه کارآفرینی را در موارد زیر خلاصه کرد: الف) گرایش اجتماعی و فرهنگی به کارآفرینی، ب) آموزش کارآفرینی، پ) دستیابی به منابع مالی جهت راه اندازی کسب و کار، ت) چارچوب‌ها، قوانین و مقررات اداری، ث) پشتیبانی و حمایت از کسب و کار (آلریچ^۶، ۲۰۰۵: ۲۳)؛ رشد و توسعه هر پدیده اجتماعی، مستلزم وجود زمینه یا محیط مناسب آن است. از این رو، کارآفرینی در جامعه‌ای توسعه می باید که شرایط و زمینه‌ی مناسب آن فراهم باشد. به هر حال اگرچه نقش محیط در توسعه کارآفرینی بر کسی پوشیده نیست، اما بسیاری از مطالعات تنها بر یک یا چند بعد محیط تمرکز کرده اند. در همین راستا، مولر^۷ (۲۰۱۳)، بر چگونگی بافت محلی و شیوه‌های مدیریت منابع کارآفرینی تأکید داشتند. کلایر آوتر^۸ (۲۰۱۳)، بر شبکه‌های اجتماعی و پایداری منطقه-ای، راسل و همکاران (۲۰۰۸)، به نقش مؤسسات آموزشی در افزایش نرخ کارآفرینی اشاره کرده اند و آن را عامل مهمی در رشد اقتصادی دانسته اند. روچا و استنبرگ^۹ (۲۰۰۵)، تأثیر خوشه‌های صنعتی در کارآفرینی در سطح منطقه‌ای

^۱ Julian

^۲ Allen

^۳ Sauer

^۴ Reagan

^۵ Chambers & Shaw

^۶ Ulrich

^۷ Muller

^۸ Claire Aure

^۹ Rocha & Sternberg

را بررسی کرده و به اهمیت ایجاد فرصت‌های اقتصادی از طریق شکل‌گیری خوشه‌های کسب و کار در نواحی جغرافیایی تأکید داشتند. مارکلی^۱ (۲۰۰۵) و مارکلی و همکاران (۲۰۰۲)، سرمایه‌های فرهنگی و اجتماعی (اهمیت سطح آگاهی، آموزش و توانایی‌های ارتباطی کارآفرینان روستایی، تقویت سیاست‌های سرمایه‌گذاری دولت و نهادهای غیردولتی) را در توسعه کارآفرینی منطقه‌ای مهم دانسته و از همچنین از نگاه ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و سرمایه اقتصادی به کارآفرینی توجه کرده‌اند. شین^۲ (۲۰۰۱)، آقدریچ و کلیماج^۳ (۲۰۰۴)، متغیرهای رشد درون‌زا، متغیرهای اقتصادی و سرمایه کارآفرینی را "ظرفیت عوامل اقتصادی در جهت تولید شرکت‌های جدید" می‌دانستند. لایگان و اوون^۴ (۱۹۹۹)، صادقی و عمادزاده (۱۳۸۲) و کاظمی‌ترقبان و مبارکی (۱۳۹۱) رشد اقتصادی را تابعی از سرمایه‌گذاری نیروی انسانی، سرمایه‌گذاری فیزیکی و متغیرهای موهومی انقلاب و جنگ در نظر گرفته و نتیجه گرفته‌اند که سرمایه انسانی به عنوان یکی از اقدامات و بنیان‌های فضایی فعالیت‌های کارآفرینی باعث بالاتر رفتن رشد اقتصادی می‌شود.

باشیر^۵ (۲۰۱۳)، مرادی و همکاران (۲۰۱۵)، فال‌سلیمان و همکاران (۱۳۹۳)، متغیرهای رشد درون‌زای ناحیه را مورد بررسی قرار داده و نشان دادند که متغیرهای مالیات بر درآمد سرانه، متغیرهای سرمایه انسانی (جمعیت شاغل از نظر فعالیت اقتصادی در محدوده سنی ۱۵ تا ۶۴ سال) و جمعیت‌شناختی (فعالیت اقتصادی جمعیت غیرشاغل بازنشسته)، در ایجاد تحولات اقتصادی - فضایی مناسب در بروز و گسترش کارآفرینی دارای بیشترین اثرات بوده است. در این مطالعات توسعه روابط بین تراکم جمعیت، اشتغال، درآمد سرانه، و تشکیل شرکت جدید به عنوان اقدامات کارآفرینی، تعیین شد. بنابراین طبق مطالعات موردبررسی، کارآفرینی در توسعه فضاهای پیراشهری و اقتصاد منطقه‌ای از چندین وجه دارای اهمیت و قابل اندازه‌گیری است:

الف - شاخص‌های اقتصادی - فضایی کارآفرینی در نواحی روستایی: باشیر (۲۰۱۳) بر بنیان‌های اقتصادی، مولر (۲۰۱۳)، لایگان و اوون (۱۹۹۹)، صادقی و عمادزاده (۱۳۸۲) و کاظمی‌ترقبان و مبارکی (۱۳۹۱) بر بنیان‌های فضایی (سرمایه انسانی (شاغل))، مارکلی (۲۰۰۹) بر سرمایه اقتصادی، آقدریچ و کلیماج (۲۰۰۴) بر سرمایه کارآفرینی (تراکم کسب و کارهای صنعتی؛ شرکت‌های جدید؛ درصد از بین رفتن)، مارکلی (۲۰۰۵) و مارکلی و همکاران (۲۰۰۲)، سرمایه‌های فرهنگی و اجتماعی ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و سرمایه اقتصادی را در توسعه کارآفرینی منطقه‌ای مهم دانسته‌اند. ب - متغیرهای رشد درون‌زای اقتصاد نواحی روستایی: باشیر (۲۰۱۳) و شین (۲۰۰۱) بر اثرات متغیرهای رشد درون‌زا (رشد جمعیت، اشتغال، درآمد، تعداد شرکت‌های جدید، ارزش متوسط مسکن) تأکید داشتند. بدین‌سان، در نتیجه‌ی بررسی و تعمق مطالعات مختلفی که هم‌راستای این تحقیق نگاشته شده‌اند، می‌توان اذعان داشت که در تحقیقات گذشته، عمدتاً تفسیر پژوهشگران از کارآفرینی بیشتر در راستای شاخص‌ها، الزامات، عوامل و موانع مؤثر بر آن بوده است و در کمتر تحقیقی به طراحی الگوی فضایی شبکه سکونتگاهی کارآفرینی پیراشهری روستایی پرداخته شده است. به عبارتی، در پژوهش حاضر سعی گردیده با رویکردی چندبعدی و ژرفانگرانه به طراحی الگوی از کارآفرینی در نواحی روستایی پرداخته شود؛ که این الگو ضمن نشان دادن نقش فعالیت‌ها و فرصت‌های کارآفرینی

^۱Markley^۲Shane^۳Audretsch and Keilbach^۴Iyigun and Owen

در بازساخت فضایی متأثر از فرایندهای اجتماعی - اقتصادی، الگویی مناسب از کارآفرینی را نشان می‌دهد که با توجه به عامل مکان و بنیان‌های فضایی در مناطق روستایی می‌تواند منجر به دگرگونی مثبت شده و تعادلی پویا در رشد فضاهای پیراشهری و اقتصاد منطقه‌ای را ترسیم کند.

روشناسی

این پژوهش از نوع کاربردی، و به شیوه تحلیلی - توصیفی است. جامعه آماری را آن دسته از روستاهای پیراشهری تشکیل می‌دهند که اغلب کارآفرینان آن از نظر جغرافیایی، به مرکز شهر نزدیک نبوده و از شهر فاصله دارند؛ ولی نوعی از زندگی شهرنشینی را تجربه می‌کنند، که مجموعاً ۷ روستای کارآفرین (۳۰ شرکت کارآفرینی) را در بخش ماهیدشت تشکیل می‌دهد (جدول ۱).

بر این مبنا در ابتدا با استفاده از نرم‌افزار SPSS20 روستاهای مورد مطالعه از حیث درجه کارآفرینی سطح‌بندی شده (محاسبه فاصله انحراف معیار از میانگین، محاسبه نمره کارآفرینی و مطالعات همبستگی) و به روش کوراتکو و هاجتس توزیع فضایی فعالیت‌های کارآفرینی محاسبه شده و سپس با کمک نرم‌افزار GIS شبکه سکونتگاهی کارآفرینی ترسیم شده و در نهایت الگوی فضایی شبکه سکونتگاهی کارآفرینی پیراشهری روستایی طراحی گردید. وضعیت کارآفرینی روستایی در نواحی روستایی بخش ماهیدشت شهرستان کرمانشاه با بهره‌گیری از پرسشنامه‌ای مشتمل بر سه مؤلفه (بنیان‌های اقتصادی، فضایی و رشد درونزای ناحیه‌ای) و ۱۴ متغیر و ۷۳ گویه سنجیده شده است. هر یک از گویه‌ها دربرگیرنده ارزش‌های یک تا پنج بوده‌اند. جدول ۲، مؤلفه‌ها و متغیرهای استخراج شده از منابع مختلف در راستای بررسی توسعه فضایی شبکه کارآفرینی سکونتگاه‌های پیراشهری را نشان می‌دهد.

جدول ۱. جامعه آماری پژوهش، اطلاعات مکانی و نوع فعالیت

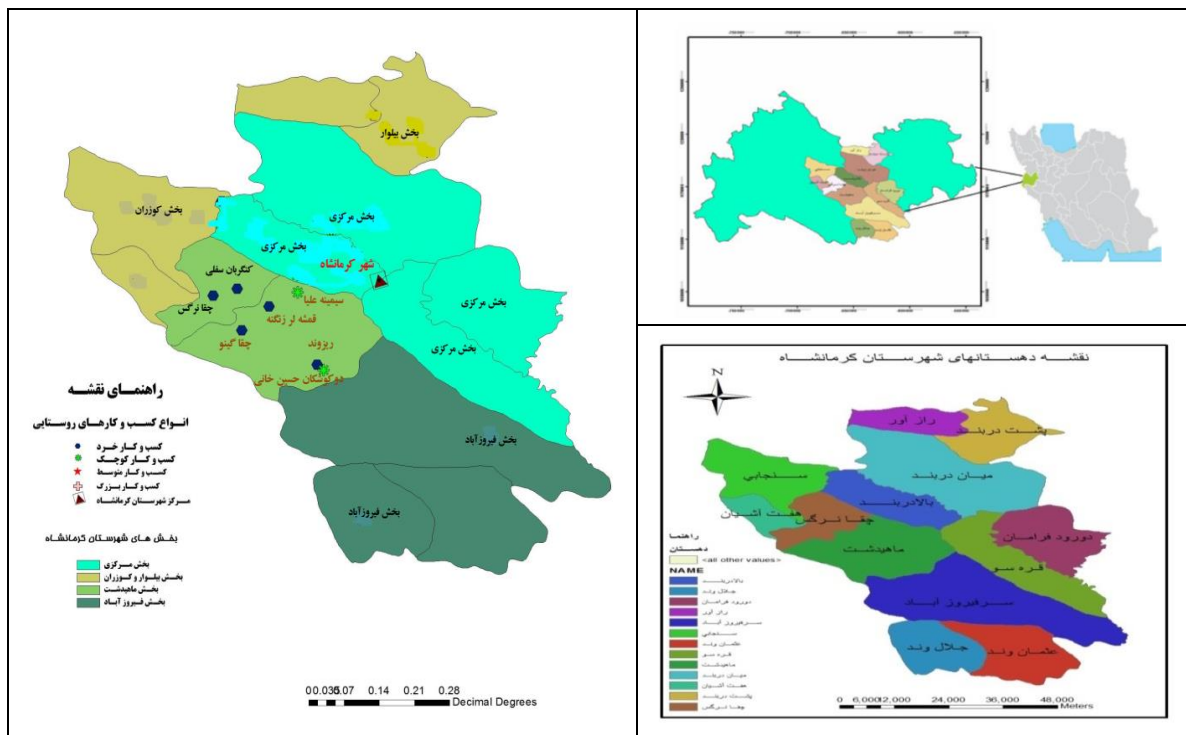
نام بخش	نام شهر	نام دهستان	نام روستا	نام فعالیت
ماهیدشت	رباط	ماهیدشت = ۷۸ روستا	سیمینه علیا	دامپروری (زنبورداری، گوسفندداری، پرورش بوقلمون) کشاورزی (کاشت زعفران، سایت تولید کود ورمی کمپوست)
			چقاگینو	کشاورزی (اصلاح بذر و نخود پاییزه، سایت تولید ورمی کمپوست، تولید شاخه گل بریده)، دامپروری (تولید مرغ گوشتی صنعتی)، - صنایع دستی (نخ‌ریسی)
ماهیدشت	رباط	ماهیدشت = ۷۸ روستا	دوکوشکان حسین‌خانی	دامپروری (پروراندی گوسفند)
			ریزوند	دامپروری (پروراندی گوسفند، پرورش گاو شیری، پرورش شتر مرغ)، صنعتی (تابلو فرش)
چقانرگس = ۴۰ روستا	چقانرگس	چقانرگس = ۴۰ روستا	قمشه لر زنگنه	- کشاورزی (پرورش قارچ)
			کنگر بان سفلی	- دامپروری (پرورش گاو شیری)
			چقانرگس	- صنایع دستی (قالی بافی و پشم‌بافی)

منبع: نگارنده، ۱۳۹۹

جدول ۲. متغیرها و مؤلفه‌های استخراج‌شده توسعه فضایی

متغیر وابسته	مؤلفه‌ها	متغیرها	تعداد گروه‌ها	منابع متغیرهای منتج شده
توسعه فضایی شبکه کارآفرینی پیراشهری روستایی	بنیان‌های اقتصادی	سرمایه فرد کارآفرین	۸	مرادی و همکاران (۱۳۹۹)، مرادی (۱۳۹۸)، مولر (۲۰۱۳)، لایگان و اوون (۱۹۹۹)، صادقی و عمادزاده (۱۳۸۲) و کاظمی‌ترقبان و مبارکی (۱۳۹۱)، مارکلی (۲۰۰۹)، آقدریچ و کلیماج (۲۰۰۴)، استینر و کلی‌یری (۲۰۱۴)، روچا و استنبرگ (۲۰۰۵)
	کارآفرینی	سرمایه گذاری (دولتی و خصوصی)	۷	
		سرمایه کارآفرینی (کشاورزی، صنعت، خدمات، صنایع دستی)	۵	
	بنیان‌های فضایی	سرمایه اجتماعی	۱۲	استینر و کلی‌یری (۲۰۱۴)، کلایرآوتر (۲۰۱۳)، راسل و همکاران (۲۰۰۸)، مارکلی (۲۰۰۵) و مارکلی و همکاران (۲۰۰۲) و مرادی (۱۳۹۵)، قنبری (۱۳۹۴)، ابراهیمی و همکاران (۱۴۰۰)
	کارآفرینی	سرمایه انسانی	۵	
		سرمایه جمعیتی	۶	
		سرمایه محیطی	۱۱	
	بنیان‌های ناحیه‌ای	رشد اشتغال	۶	باشیر (۲۰۱۳)، شین (۲۰۰۱)، آقدریچ و کلیماج (۲۰۰۴)، مرادی و همکاران (۲۰۱۵)، فال‌سلیمان و همکاران (۱۳۹۳)، مرادی و همکاران (۱۳۹۹)
	رشد درون‌زای	رشد درآمد	۴	
	کارآفرینی	رشد تشکیل شرکت‌ها	۵	
		کاهش از بین رفتن شرکت‌ها	۴	

ماهیدشت، یکی از بخش‌های تابع شهرستان کرمانشاه در غرب ایران است. در زمان صفویه این ناحیه ماهیدشت نامیده شد و کاروانسرای شاه‌عباسی در آن بنانهاده شد. این کاروانسرا که در شمال شرقی ماهیدشت واقع شده است دارای شکل مربع و به‌صورت چهار ایوانی است. ماهیدشت و هارون آباد و فیروزآباد از بلوکات کرمانشاهان است. حد شمالی آن روانسر و حد شرقی آن کرمانشاه و حد جنوبی لرستان و حد غربی رود کرند است. اراضی آن حاصلخیز و بیلاق ایل‌های کلهر و سنجابی است و همان است که یاقوت مایدشت می‌گوید یعنی قلعه و بلده‌ای از نواحی خانیقین. از نظر جغرافیایی این بخش در شمال کوه سفید، جنوب سلسله ارتفاعات جنوب ماهیدشت، مشرق دهستان بالادربند زردلان و مغرب بخش سنجابی واقع شده است. به عبارتی، دشت ماهیدشت بین دو رشته کوهستان واقع شده و رودخانه مرگ از وسط این دشت می‌گذرد که مهم‌ترین رودخانه ماهیدشت است و اکثر روستاهای مهم این دهستان در طول و طرفین این رودخانه واقع شده است. محصول عمده این بخش غلات است که به‌صورت دیم به عمل می‌آید و این دشت حاصلخیزترین نقاط شهرستان کرمانشاه محسوب می‌شود (مرادی، ۱۳۹۵: ۲۴۳). بنابر سرشماری مرکز آمار ایران، جمعیت این بخش در سال ۱۳۹۵ برابر با ۱۸۶۲۸ نفر بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). شکل ۲، موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه را نشان می‌دهد.

شکل ۲. موقعیت جغرافیایی بخش ماهیدشت به تفکیک دهستان و روستاهای موردمطالعه

یافته‌های تحقیق

محاسبه میزان فعالیت کارآفرینی در بخش ماهیدشت طبق دیدگاه کوراتکو و هاجتس

یکی از ویژگی‌های مطالعات جمعیت‌شناختی در پژوهش‌های مکانی کارآفرینی کمک به محاسبه میزان فعالیت‌های کارآفرینی در منطقه است (کوراتکو و هاجتس، ۲۰۰۴: ۲۶۰). اگر در منطقه‌ای فعالیت‌های کارآفرینی زیاد باشد، بدین معناست که آن منطقه قابلیت توسعه فضایی و پذیرش شرکت‌های تجاری جدید و ارتقا به سلسله‌مراتب سکونتگاهی بالاتری را خواهد داشت. بدین سان، برای دستیابی به این هدف باید تعداد کارآفرینان موجود در هر منطقه، نوع شرکت‌ها و حیطه فعالیت آنان، اندازه شرکت، میزان ارتباط آنان با بانک‌های محلی (گرفتن وام)، محاسبه و مقایسه شود. همچنین دامنه فرصت‌ها برای یک کارآفرین در بعضی قسمت‌ها (پیراشهری) ممکن است با مبنای اقتصادی آن منطقه مشخص شود. این مبنای دربرگیرنده ماهیت اشتغال است که بر وسعت و توزیع درآمد کارآفرینان (تمایل خرید مشتریان در منطقه) تأثیر می‌گذارد. از این رو، به منظور محاسبه میزان فعالیت کارآفرینی در بخش ماهیدشت شهرستان کرمانشاه، تعداد کارآفرینان موجود در هر منطقه، میانگین سطح تحصیلات، نوع شرکت‌ها و حیطه فعالیت آنان، اندازه شرکت، میزان ارتباط آنان با بانک‌های محلی (گرفتن وام)، توزیع درآمد کارآفرینان و میزان تمایل به خرید مردم روستا در بخش ماهیدشت محاسبه می‌گردد جدول (۳).

جدول ۳. محاسبه میزان فعالیت کارآفرینی در بخش ماهیدشت طبق دیدگاه کوراتکو و هاجتس

جمعیت شناختی	مقولات	فراوانی	درصد	میانگین	میانه	نما (مد)	انحراف معیار	واریانس
تعداد کارآفرینان (۳۰ نفر)	جنسیت	مرد	۴۳/۳	۱۳	-	-	-	-
		زن	۵۶/۷	۱۷	-	-	-	-
سطح تحصیلات	بدون تحصیلات دانشگاهی (دیپلم و زیر دیپلم)	۶۶/۷	۲۰	بیش از ۶۶ درصد از کارآفرینان پیراشهری ماهیدشت از تحصیلات دانشگاهی برخوردار نیستند				
	دارای تحصیلات دانشگاهی (فوق دیپلم و بالاتر)	۳۳/۳	۱۰					
سن	کمتر از ۳۰	۱۶/۷	۵	۳۸/۱۰	۳۵	۳۵	۸/۸۹۱	۷۹/۰۵۹
	بین ۳۰ تا ۵۰	۷۳/۳	۲۲					
	بیش از ۵۰	۱۰	۳					
دهستان	ماهیدشت	۸۶/۷	۲۶	بیش از ۸۶ درصد از کارآفرینان در دهستان ماهیدشت قرار دارند				
	چقانرگس	۱۳/۳	۴					
جمعیت روستا	کمتر از ۲۰۰ نفر	۵۳/۳	۱۶	۳۳۰/۱۳	۲۰۰	۲۰۰	۲۴/۰۳۶	۶۰۰۴/۶۰۲
	بین ۲۰۰ تا ۴۰۰ نفر	۱۳/۳	۴				۵	۲
	بیش از ۴۰۰ نفر	۳۳/۳	۱۰					

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

نتایج جدول (۳) نشان می‌دهد، بخش ماهیدشت به علت نزدیکی به کلانشهر کرمانشاه و قرار گرفتن در موقعیت جلگه‌ای، وجود زمین‌های حاصلخیز کشاورزی، وجود مراتع و رودخانه‌ها و سراب‌ها و به علت قرار گرفتن در مسیر کریدور پایتخت (تهران) به بزرگراه کربلا و قابلیت رشد کارآفرینی و برخورداری بیشتر از کارکردهای شهری توانسته‌اند از پیامدهای فن‌آوری و کشف فرصت‌های اقتصادی استفاده بیشتری کنند، به طوری که این بخش نزدیک ۳۰ نفر از کارآفرینان معرب این شهرستان را در خود جای داده است.

ادامه جدول ۳. محاسبه میزان فعالیت کارآفرینی در بخش ماهیدشت طبق دیدگاه کوراتکو و هاجتس

جمعیت شناختی	مقولات	فراوانی	درصد	میانگین	میان	نما (مد)	انحراف	واریانس
نوع فعالیت کارگاه‌های کارآفرینی	کارآفرینی کشاورزی (اصلاح بذر و نخود پاییزه، سایت کود ورمی کمپوست، پرورش قارچ، کاشت زعفران)	۹	۳۰					
	کارآفرینی دامپروری (پرورش گاو شیری، پرواربندی گوسفند، زنبورداری، پرورش بوقلمون، پرورش شتر مرغ)	۱۱	۳۶/۶۶					
	کارآفرینی صنایع دستی (قالی بافی، پشم بافی و نخ ریزی)	۷	۲۳/۳۳					
	کارآفرینی صنعتی (تابلو فرش، تولید مرغ گوشتی صنعتی)	۳	۱۰					
اندازه شرکت - های کارآفرین (نفر)	کسب و کار خرد (کمتر از ۱۰)	۲۸	۹۳/۳	۷/۷	۴	۳	۱۱/۷۷۷	۱۳۸/۶۹۵
	کسب و کار کوچک (بین ۱۰ تا ۵۰)	۰	۰					
	کسب و کار متوسط (از ۵۱ تا ۵۰۰)	۲	۶/۷					
	کسب و کار بزرگ (بیش از ۵۰۰)	۰	۰					
چرخه عمر شرکت‌های کارآفرین (سال)	شرکت نوپا و پرریسک (کمتر از ۵)	۲۳	۷۶/۷	۵/۹۰	۴/۵۰	۲	۵/۷۰۸	۳۲/۵۷۶
	شرکت در حال رشد با ریسک کمتر (۵ تا ۱۰)	۴	۱۳/۳					
	شرکت‌های بالغ با ریسک خیلی کمتر (بیش از ۱۰)	۳	۱۰					
استفاده از وام و تسهیلات بانکی	وام گرفتم	۱۲	۴۰					بیش از ۶۰ درصد از تسهیلات بانکی استفاده نکرده‌اند
	وام نگرفتم	۱۸	۶۰					
توزیع درآمد (میلیون تومان)	درآمد کم (کمتر از ۳)	۸	۳۶/۴					سطح درآمد متوسط
	درآمد متوسط (بین ۳ تا ۶)	۱۴	۴۵/۵					
	درآمد بالا (بیش از ۶)	۶	۱۳/۶					
تمایل به خرید	تمایل به خرید پایین	۰	۰					تمایل به خرید بالا
	تمایل به خرید متوسط	۴	۱۳/۳۳					
	تمایل به خرید بالا	۲۶	۸۶/۶۶					

منبع: نگارنده، ۱۳۹۹

بیش از ۶۶ درصد از کارآفرینان پیراشهری ماهیدشت از تحصیلات دانشگاهی برخوردار نیستند. میانگین سنی آن‌ها ۳۸ سال (میان سال) است. فعالیت دامداری و دام پروری و صنایع دستی وابسته به آن بیشترین میزان فعالیت‌ها و کارگاه‌های کارآفرینانه (۶۶/۶۶ درصد) را در بخش ماهیدشت به خود اختصاص می‌دهند، بیش از ۹۳ درصد کسب و کارهای این بخش جزو کسب و کارهای خرد و چرخه عمر بیش از ۷۶/۶ درصد کسب و کارها از نوع جوان (نوپا) با ریسک بالا) است. بیش از ۶۰ درصد از تسهیلات بانکی استفاده نکرده‌اند و بانک‌های محلی ارتباطی نداشتند، بیش

از ۴۵ درصد دارای درآمد متوسط و تمایل به خرید محصولات کارآفرینی در منطقه بالا است بدین سان، با توجه به نتایج به دست آمده می توان گفت، میزان فعالیت های کارآفرینی در بخش ماهیدشت شهرستان کرمانشاه از جنبه های اجتماعی و اقتصادی بالا بوده؛ و نواحی پیراشهری روستایی این بخش قابلیت توسعه فضایی و پذیرش شرکت های تجاری جدید و ارتقا به سلسله مراتب سکونتگاهی بالاتری را خواهد داشت.

بررسی وضعیت توسعه فضایی کارآفرینی در نواحی پیراشهری روستایی

وضعیت کارآفرینی روستایی در نواحی روستایی بخش ماهیدشت شهرستان کرمانشاه با بهره گیری از پرسشنامه ای مشتمل بر ۷۳ گویه سنجیده شده است. هر یک از گویه ها دربرگیرنده ارزش های صفر تا پنج بوده اند. برای به دست آوردن نمره کارآفرینی جمع گویه های مربوطه بدست آمده است، آن گاه به منظور دسته بندی این نمره در طبقاتی که نشان دهنده سطوح فضای کارآفرینی روستایی باشد، براساس فاصله انحراف معیار از میانگین یا معیار ISDM^۱ به شرح زیر عمل شده است. توزیع فراوانی کارآفرینانی که در سه گروه دارای دیدگاه مطلوب، نسبتاً مطلوب و نامطلوب در خصوص فضای کارآفرینی روستایی بودند در جدول (۴) آورده شده است.

جدول ۴. توزیع فراوانی وضعیت فضای کارآفرینی روستایی بخش ماهیدشت شهرستان

درصد	فراوانی	وضعیت فضای کارآفرینی روستایی منطقه	
۲۰	۶	کمتر از ۲۶۴/۵	
۶۰	۱۸	۲۶۴/۵۸ - ۲۹۷/۵۵	
۲۰	۶	بیشتر از ۲۹۷/۵۵	
	کمینه: ۲۵۴	بیشینه: ۳۰۶	انحراف معیار: ۱۶/۳۵
		نما: ۲۷۶	واریانس: ۲۶۷/۴۷۶
	درجه توسعه فضایی کارآفرینی = ۳/۸۵		میانگین: ۲۸۱/۲
			میانگین: ۲۷۷/۵۰

منبع: یافته های پژوهش، ۱۳۹۹

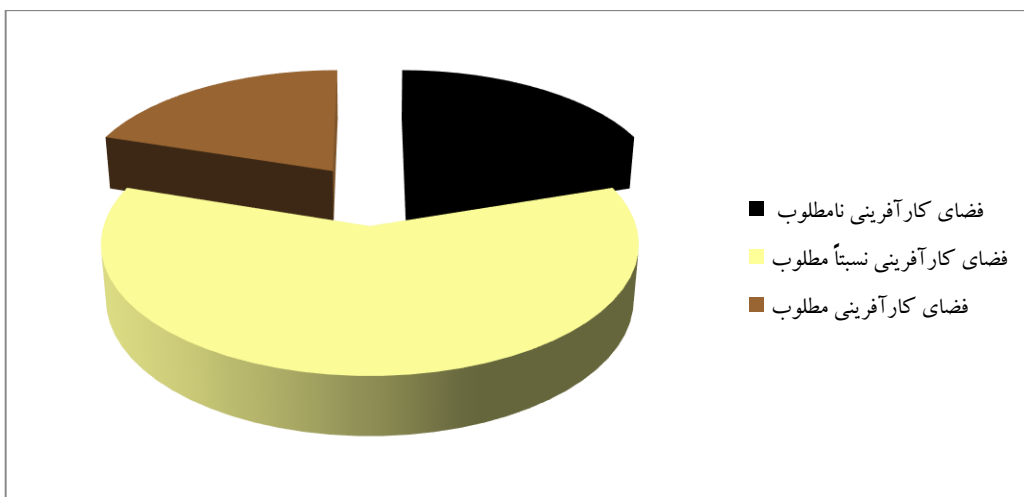
انحراف معیار - میانگین < نمره حاصله: فضای کارآفرینی نامطلوب

انحراف معیار + میانگین < نمره حاصله ≤ انحراف معیار - میانگین: فضای کارآفرینی نسبتاً مطلوب

: فضای کارآفرینی مطلوب نمره حاصله > میانگین + انحراف معیار

همان طور که در جدول شماره (۴) و شکل (۱) مشاهده می گردد، وضعیت کارآفرینی روستایی ماهیدشت در ۶۰ درصد از نواحی روستایی دارای وضعیتی نسبتاً مطلوب (۲۰ درصد نامطلوب و ۲۰ درصد مطلوب) بوده (درجه توسعه کارآفرینی بخش ماهیدشت، ۳/۸۵ بدست آمده است) و سطح رشد فعالیت های اقتصادی کارآفرینی را در منطقه منجر شده است. درجه توسعه کارآفرینی هر یک از روستاهای بخش ماهیدشت در جدول (۵) آمده است.

^۱- Interval of Standard Deviation From Mean (ISDM)

شکل ۱. توزیع فراوانی وضعیت فضای کارآفرینی روستایی بخش ماهیدشت (منبع: نگارنده، ۱۳۹۹)

جدول ۵. درجه توسعه فضایی دهستان‌های بخش پایی شهرستان خرم‌آباد به تفکیک متغیرهای مؤثر بر ساماندهی فضایی

ردیف	نام روستاهای کارآفرین ماهیدشت	سرمایه فرد کارآفرین	سرمایه دولتی و	سرمایه کارآفرینی	سرمایه اجتماعی	سرمایه انسانی	سرمایه جمعیتی	سرمایه محیطی	رشد اشتغال	رشد درآمد	رشد تشکیل شرکت‌ها	شرکت‌ها	کاهش رشد از بین رفتن کارآفرینان	درجه توسعه فضایی
۱	سیمینه علیا	۲/۵۶	۴/۵۹	۴/۳۳	۴/۲۵	۴/۳۶	۳/۴۱	۴/۲۴	۳/۸۸	۳/۳۳	۴/۰۳	۴/۱۶	۳/۹۴	
۲	چقاگینو	۲/۵۴	۴/۳۲	۴/۱۵	۳/۹۴	۴/۳۷	۳/۴۷	۴/۰۴	۳/۸۱	۳/۲۵	۳/۸۷	۴/۲۱	۳/۸۰	
۳	دوکوشکان حسین خانی	۲/۳۷	۵	۵	۴/۳۳	۵	۳/۱۶	۴/۰۹	۳/۶۶	۳	۴/۶	۴/۵	۴/۰۴	
۴	ریزوند	۱/۸۵	۴/۱۹	۳/۶۷	۳/۲۹	۳/۸۲	۲/۹۷	۳/۶۲	۳/۱۴	۲/۶۸	۳/۳۵	۳/۷۸	۳/۲۹	
۵	قمشه لر زنگنه	۳/۸۷	۴/۴۲	۴/۲	۴/۵۸	۳/۸	۳/۶۶	۴/۷۲	۴/۱۶	۳/۵	۳/۸	۴	۲/۰۷	
۶	کنگران سفلی	۲	۴/۱۴	۴	۴/۳۳	۴/۲	۳/۳۳	۴/۰۹	۳/۶۶	۳	۴/۲	۴/۵	۳/۷۸	
۷	چقا نرگس	۱/۶۸	۴/۷۸	۴	۳/۷۵	۴	۳/۵۸	۴/۳۶	۳/۷۵	۳/۲۵	۳/۵	۴/۲۵	۳/۷۱	
۸	بخش ماهیدشت	۲/۴۵	۴/۵۸	۴/۲۲	۴/۰۱	۴/۳۳	۳/۴۳	۴/۱۷	۳/۷۶	۳/۲	۳/۹۱	۳/۴۱	۳/۸۵	

منبع: نگارنده، ۱۳۹۹

نتایج جدول (۵) درجه توسعه یافتگی روستاهای کارآفرین دهستان‌های بخش ماهیدشت شهرستان کرمانشاه را به تفکیک متغیرهای مؤثر بر توسعه فضایی کارآفرینی در سکونتگاه‌های روستایی نشان می‌دهد. نتایج نشان می‌دهد بالاترین درجه توسعه فضایی کارآفرینی به ترتیب در روستاهای دوکوشکان حسین خانی (۴/۰۴) و سیمینه علیا (۳/۹۴)، بدست آمده است همچنین یافته‌ها حاکی از آن است که: در روستای سیمینه علیا، مؤثرترین متغیرهای توسعه فضایی کارآفرینی به ترتیب سرمایه‌گذاری بخش دولتی و خصوصی، سرمایه انسانی کارآمد، سرمایه کارآفرینی (کشاورزی، دامپروری و صنایع دستی)، سرمایه اجتماعی، سرمایه محیطی و طبیعی روستا، کاهش درصد از بین رفتن شرکت‌ها، رشد شرکت‌های کارآفرینانه در روستا هستند که دارای درجه اثرگذاری بالا (بیش از ۴) می‌باشند. بقیه متغیرها در سطح متوسط (رشد اشتغال، سرمایه جمعیتی، رشد درآمد)، و پایین (سرمایه فرد کارآفرین) ارزیابی شده است.

در روستای چقا گینو، موثرترین متغیرها به ترتیب سرمایه انسانی، سرمایه گذاری بخش دولتی و خصوصی، کاهش در صد از بین رفتن شرکت‌ها، سرمایه کارآفرینی (کشاورزی، دامپروری و صنایع دستی)، سرمایه محیطی و طبیعی روستا هستند که دارای درجه اثرگذاری بالا (بیش از ۴) می‌باشند. بقیه متغیرها در سطح متوسط و پایین ارزیابی شدند. در روستای دوکوشکان حسین‌خانی موثرترین متغیرهای توسعه فضایی کارآفرینی به ترتیب سرمایه گذاری بخش دولتی و خصوصی، سرمایه کارآفرینی (کشاورزی، دامپروری و صنایع دستی)، سرمایه انسانی روستا هستند که دارای درجه اثرگذاری بسیار بالا (۵) می‌باشند. بقیه متغیرها (کاهش در صد از بین رفتن شرکت‌ها، رشد شرکت‌های کارآفرینانه در روستا، سرمایه محیطی و طبیعی روستا و سرمایه اجتماعی) دارای درجه اثرگذاری بالا (بیش از ۴) و یا درجه اثر متوسط (سرمایه جمعیتی و رشد درآمد) و یا پایین (سرمایه فرد کارآفرین) ارزیابی شده است. در روستای ریزوند متغیر سرمایه گذاری بخش خصوصی و دولتی رتبه بالایی (بیش از ۴) را به خود اختصاص داده است و ۷ متغیر از ۱۱ متغیر دارای میزان اثر متوسط به بالا هستند، بطوریکه بعد از متغیر سرمایه گذاری متغیرهای کاهش در صد از بین رفتن شرکت‌ها، رشد شرکت‌های کارآفرینانه در روستا، سرمایه محیطی و طبیعی روستا، سرمایه انسانی و سرمایه اجتماعی، سرمایه کارآفرینی (کشاورزی، دامپروری و صنایع دستی)، بالاترین رتبه‌ها را دارند. و ضعیف‌ترین متغیرها سرمایه فرد کارآفرین، سرمایه جمعیتی، و رشد درآمد تشخیص داده شد. در کنگربان سفلی ۷ متغیر از ۱۱ متغیر دارای رتبه بالایی هستند. به عبارتی ۱ متغیر سرمایه فرد کارآفرین دارای سطوح پایین اثرگذاری در توسعه فضایی کارآفرینی این روستا بودند.

بقیه روستاها همچون روستای چقا نرگس ۵ متغیر (سرمایه گذاری، سرمایه کارآفرینی روستا، سرمایه انسانی، سرمایه محیطی و کاهش در صد از بین رفتن شرکت‌ها)، روستای کنگربان سفلی ۷ متغیر (سرمایه گذاری، سرمایه کارآفرینی روستا، سرمایه انسانی، سرمایه اجتماعی، سرمایه محیطی، رشد تشکیل شرکت‌ها و کاهش در صد از بین رفتن شرکت‌های کارآفرینی)، را به عنوان مؤثرترین متغیرهای توسعه فضایی کارآفرینی معرفی کردند که توجه به این متغیرهای مؤثر و تقویت و بهبود هر کدام از این زیرساخت‌ها در روستاهای بخش ماهیدشت می‌تواند منجر به بهبود توسعه یافتگی فضایی در منطقه و توسعه کارآفرینی در سکونتگاه‌های پیراشهری گردد.

بالاترین امتیاز به متغیر سرمایه فرد کارآفرین و سرمایه جمعیتی و سرمایه محیطی و رشد اشتغال و رشد درآمد مربوط به روستای قمشه لر زنگنه است و کمترین امتیاز متعلق به روستای ریزوند است. بالاترین امتیاز به سرمایه گذاری (بخش خصوصی و دولتی)، سرمایه کارآفرینی و سرمایه انسانی مربوط به روستای دوکوشکان حسین‌خانی و بالاترین امتیاز متغیر سرمایه اجتماعی مربوط به روستای قمشه لر زنگنه است. همچنین، متغیر رشد تشکیل شرکت‌های جدید در ۳ روستا (سیمینه علیا، دوکوشکان حسین‌خانی و کنگربان سفلی) دارای امتیاز بالا و در دیگر روستاها دارای امتیاز متوسط به بالاست، بالاترین امتیاز مربوط به متغیر کاهش در صد رشد از بین رفتن شرکت‌ها در همه روستاها دارای امتیاز بالا و در روستای ریزوند دارای درجه متوسط به بالاست.

تحلیل متغیرهای مؤثر بر توسعه فضایی شبکه سکونتگاهی کارآفرینی پیراشهری روستایی

علاوه بر این، در مطالعه همبستگی بین متغیرهای مؤثر (سرمایه فرد کارآفرین، سرمایه گذاری، سرمایه کارآفرینی، سرمایه اجتماعی، سرمایه انسانی، سرمایه جمعیتی، سرمایه محیطی، رشد اشتغال، رشد درآمد، رشد تشکیل شرکت‌ها، کاهش رشد از بین رفتن شرکت‌ها)، با توسعه فضایی کارآفرینی پیراشهری روستایی، بررسی مقادیر ضریب همبستگی پیرسون نشان داد که فقط بین متغیرهای مستقل سرمایه کارآفرینی (کشاورزی، دامپروری و صنایع دستی)، سرمایه اجتماعی؛ سرمایه محیطی و طبیعی روستا، رشد اشتغال و رشد تشکیل شرکت‌های جدید با توسعه فضایی کارآفرینی پیراشهری روستایی رابطه مثبت و معنی داری در سطح اطمینان ۹۹ درصد و با متغیر سرمایه فرد کارآفرین رابطه مثبت و معنی داری در سطح ۹۵ درصد اطمینان وجود دارد. ماتریس همبستگی بین متغیرهای مستقل با متغیرهای مورد استفاده در توسعه فضایی کارآفرینی پیراشهری روستایی در (جدول ۶) آمده است.

جدول ۶. نتایج تحلیل همبستگی بین متغیرهای مؤثر بر توسعه فضایی کارآفرینی در سکونتگاه‌های پیراشهری روستایی

متغیرها و معیارهای توسعه فضایی کارآفرینی	متغیر وابسته	r	P	نوع ضریب همبستگی
سرمایه فرد کارآفرین	شکرتگاه‌های پیراشهری روستایی توسعه فضایی کارآفرینی در	۰/۴۵۸*	۰/۰۱۱	پیرسون
سرمایه گذاری (دولتی و خصوصی)		-۰/۰۲۸	۰/۸۸۴	
سرمایه کارآفرینی		۰/۶۳۶**	۰/۰۰۰	
سرمایه اجتماعی		۰/۸۵۵**	۰/۰۰۰	
سرمایه انسانی		۰/۰۴۸	۰/۷۹۹	
سرمایه جمعیتی		-۰/۱۰۴	۰/۵۸۳	
سرمایه محیطی		۰/۶۹۶**	۰/۰۰۰	
رشد اشتغال		۰/۵۴۹**	۰/۰۰۲	
رشد درآمد		۰/۰۸۳	۰/۶۶۱	
رشد تشکیل شرکت‌های جدید		۰/۶۴۸**	۰/۰۰۰	
کاهش از بین رفتن شرکت‌ها		۰/۲۷۷	۰/۱۳۸	

** و * به ترتیب معنی داری در سطح یک و پنج درصد (منبع: نگارنده، ۱۳۹۹)

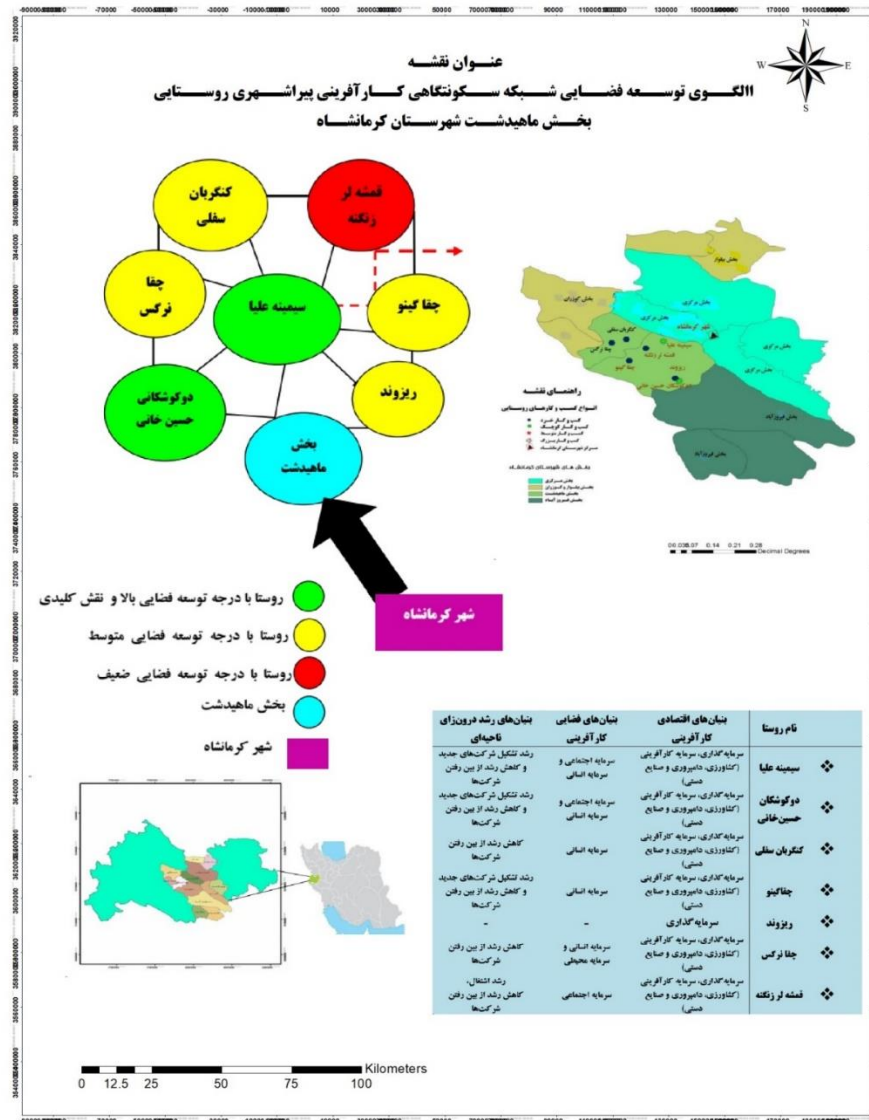
وجود همبستگی بسیار قوی بین متغیر سرمایه اجتماعی با متغیر توسعه فضایی کارآفرینی نشان می‌دهد که هنجارهای اجتماعی و فرهنگی، مشارکت و شبکه‌های اجتماعی منطقه‌ای قابلیت بالایی در ایجاد تعادل اقتصادی و رشد متغیرهای درونزای ناحیه و رشد شبکه پویا روستانشینی تأثیر بسیار بالایی داشته باشند. همچنین وجود همبستگی قوی بین برخی متغیرهای مؤثر (سرمایه کارآفرینی (کشاورزی، دامپروری و صنایع دستی)، سرمایه محیطی و طبیعی روستا، رشد اشتغال و رشد تشکیل شرکت‌های جدید) با توسعه فضایی کارآفرینی نشان می‌دهد که با افزایش رشد شرکت‌های جدید کارآفرینی روستایی، رشد اشتغال روستایی، دسترسی به زیرساخت‌های فیزیکی مناسب، وجود منابع طبیعی غنی در روستا، وجود خانه‌های نو ساز و بادوام و باکیفیت مناسب و دسترسی به منابع سرمایه‌ای روستا می‌تواند قابلیت توسعه فضایی کارآفرینی در سکونتگاه‌های پیراشهری را مهیا ساخته و در جهت مثبتی در فراهم کردن دیگر زمینه‌های توسعه فضایی کارآفرینی در مناطق روستایی مؤثر باشد.

الگوی توسعه فضایی شبکه سکونتگاهی کارآفرینی پیراشهری روستایی بخش ماهیدشت

با توجه به نتایج تحقیق می‌توان شکل (۲) را به‌عنوان الگوی توسعه فضایی شبکه سکونتگاهی کارآفرینی پیراشهری روستایی بخش ماهیدشت پیشنهاد نمود. نتایج حاکی از آن است که حاکی از آن است که:

❖ سکونتگاه‌های روستایی بخش ماهیدشت (دهستان‌های ماهیدشت و چقانرگس) به علت قرار گرفتن در موقعیت جلگه‌ای، وجود زمین‌های حاصلخیز کشاورزی، وجود مراتع و رودخانه‌ها و سراب‌ها و به علت قرار گرفتن در مسیر کریدور پایتخت (تهران) به بزرگراه کربلا و قابلیت رشد کارآفرینی گردشگری و اکوتوریسم روستایی، دارای آثار باستانی تاریخی، رشد کارخانه‌های صنعتی متعدد در منطقه، با فواصل بین ۲۰ تا ۴۰ کیلومتر از مرکز شهرستان مرکز اصلی تولید لبنیات شهرستان است؛ از یک طرف، مجموعه عوامل طبیعی و محیطی این بخش و از طرفی دیگر از آنجایی که مهم‌ترین متغیر توسعه فضایی شبکه سکونتگاه‌های کارآفرینی در بخش ماهیدشت سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و دولتی کارآفرینی شناخته شد و از نظر توسعه کارآفرینی دارای درجه نسبتاً مطلوب بود، بدین سان سکونتگاه‌های این بخش دارای استعدادهای رشد بوده و باید به سطوح بالای سلسله‌مراتب سکونتگاهی شهرستان ارتقا یافته و عملکرد آن‌ها گسترش یابد.

❖ سکونتگاه‌های روستایی سیمینه علیا و دوکوشکان حسین‌خانی با درجه توسعه فضایی کارآفرینی بالا و دارا بودن کسب و کارهای کوچک (با بیش از ۱۰ نفر شاغل) می‌توانند با رشد شرکت‌های جدید و اقدامات کارآفرینانه بر بنیان‌های فضایی کارآفرینی در منطقه تأثیر بگذارند، مؤلفه‌هایی در قالب اشکال گوناگون سرمایه (سرمایه اجتماعی و فرهنگی، سرمایه محیطی، و سرمایه کارآفرینی و سرمایه‌گذاری بخش‌های دولتی و خصوصی) بر توسعه فضایی کارآفرینی و ارتقا سلسله‌مرتب سکونتگاهی بخش ماهیدشت اثرگذار باشند. با افزایش شبکه‌های ارتباطی، جریان‌های منطقه‌ای جمعیت و ثروت، حفظ اکوسیستم‌های منطقه‌ای، پیوندهای بین شهر و روستایان توسعه داده، جریان تولید و سرمایه کارآفرینی را در منطقه افزایش دهند. بنابراین در این روستاها شاخصه‌ای اقتصادی و فضایی مهم‌ترین مؤلفه‌های اثرگذار بر توسعه فضایی شبکه سکونتگاهی کارآفرینی در نواحی روستایی شناخته شدند.

شکل ۲. الگوی توسعه فضایی شبکه سکونتگاهی کارآفرینی پیراشهری روستایی بخش ماهیدشت شهرستان کرمانشاه

❖ سکونتگاه‌های روستایی با درجه توسعه فضایی متوسط (چقاگینو، چقا نرگس، ریزوند، کنگریان سفلی) که طرح‌های روستایی در آن‌ها انجام شده است، دارای سرمایه محیطی و تسهیلات مناسب جاده‌ای و زیرساخت‌های بااهمیتی همچون آب آشامیدنی، تلفن، گاز و اینترنت هستند و اما توان رشد اقتصادی آن‌ها به رشد بیکاری و کاهش اشتغال جوانان محدود شدند، در نتیجه ارجحیت بالایی برای سرمایه‌گذاری در کارآفرینی رادارند. در این بخش جای دارد که مسئولین تمهیدات و سیاست‌گذاری‌های مناسبی در این ناحیه و تقویت سرمایه‌ها روستایی تدابیر ویژه‌ای بیندیشند و با توجه به قابلیت‌ها و پتانسیل‌های خوب طبیعی منطقه زیرساخت‌های روستایی، شبکه ارتباطی روستایی، حمل‌ونقل جاده‌ای، تسهیلات و خدمات ویژه‌ای را برای توسعه نواحی روستایی در این منطقه لحاظ نمایند تا زمینه‌ها و بسترهای کارآفرینی در این ناحیه تقویت گردد.

❖ سکونتگاه‌های روستایی با درجه توسعه فضایی کارآفرینی ضعیف (روستای قم‌شاه لر زنگنه) به علت دارا بودن سرمایه اجتماعی بالا و وجود مشارکت محلی فراوان و رونق کسب‌وکارهای خرد و وجود نیروی انسانی

کارآفرین تحصیل کرده، بر توسعه کارآفرینی، رشد کسب و کارهای صنعتی و کشاورزی، رشد شرکت‌های خرد کارآفرینانه و توزیع درآمد تقریباً بالا در بین کارآفرینان ارزیابی شد. این بخش اکنون مکان مرکزی نیست و لازم است با سرمایه‌گذاری در خدمات و تسهیلات جدید و فراهم نمودن تسهیلات بانکی و حمایت‌های قانونی و نهادی دولت و سرمایه‌گذاری بخش خصوصی ارتقاء یابد.

نتیجه‌گیری

یافته‌ها نشان داد، بخش ماهیدشت به علت نزدیکی به کلانشهر کرمانشاه و قرار گرفتن در موقعیت جلگه‌ای، وجود زمین‌های حاصلخیز کشاورزی، وجود مراتع و رودخانه‌ها و سراب‌ها و به علت قرار گرفتن در مسیر کریدور پایتخت (تهران) به بزرگراه کربلا و قابلیت رشد کارآفرینی و برخورداری بیشتر از کارکردهای شهری توانسته‌اند از پیامدهای فن‌آوری و کشف فرصت‌های اقتصادی استفاده بیشتری کنند، به طوری که این بخش نزدیک ۳۰ نفر از کارآفرینان مجرب این شهرستان را در خود جای داده است. همچنین نتایج نشان داد میزان فعالیت‌های کارآفرینی در بخش ماهیدشت شهرستان کرمانشاه از جنبه‌های اجتماعی و اقتصادی بالا بوده؛ و نواحی پیراشهری روستایی این بخش قابلیت توسعه فضایی و پذیرش شرکت‌های تجاری جدید و ارتقا به سلسله‌مراتب سکونتگاهی بالاتری را خواهد داشت. به طوری که، وضعیت توسعه فضایی شبکه سکونتگاهی کارآفرینی پیراشهری روستایی ماهیدشت در ۶۰ درصد از نواحی روستایی دارای وضعیتی نسبتاً مطلوب بوده (درجه توسعه کارآفرینی بخش ماهیدشت، ۳/۸۵ به دست آمده است) و سطح رشد فعالیت‌های اقتصادی کارآفرینی را در منطقه منجر شده است. درجه توسعه کارآفرینی هر یک از روستاهای بخش ماهیدشت نیز بالا و یا متوسط به بالا به دست آمده است.

مطابق با نتایج همبستگی توسعه فضایی شبکه سکونتگاه‌های کارآفرینی ارتباط مثبت و معنی‌داری و همبستگی قوی به ترتیب با متغیرهای سرمایه اجتماعی، سرمایه محیطی، رشد تشکیل شرکت‌های جدید، سرمایه کارآفرینی در بخش‌های مختلف تولیدی، رشد اشتغال و سرمایه فرد کارآفرین در این منطقه دارد. دو روستای سیمینه علیا و دوکوشکان حسین‌خانی نیز دارای درجه توسعه فضایی کارآفرینی بالا و نقش کلیدی در توسعه فضاهای پیراشهری این بخش دارا هستند. وجود همبستگی بسیار قوی بین متغیرهای توسعه فضایی کارآفرینی به‌ویژه مؤلفه‌های سرمایه کارآفرینی، اجتماعی و فرهنگی نشان می‌دهد که دارا بودن هنجارهای اجتماعی و فرهنگی و انجام فعالیت‌های اقتصادی روستا، از اعتماد بالایی در فراهم کردن دیگر زمینه‌های توسعه کارآفرینی در نواحی روستایی برخوردار است، بدین معنی که، دارا بودن روحیه کارآفرینی، رشد شرکت‌های کارآفرینی روستایی، وضعیت درآمد و اشتغال روستایی را بهبود بخشیده؛ و کاهش از بین رفتن درصد شرکت‌های جدید، و در هنجارهای اجتماعی و فرهنگی، مشارکت و شبکه‌های اجتماعی منطقه‌ای قابلیت بالایی در ایجاد تعادل اقتصادی و رشد متغیرهای درون‌زای ناحیه و رشد شبکه پویا روستانشینی تأثیر بالایی داشته باشند. این نتایج با یافته‌های تحقیقات مرادی و همکاران (۱۳۹۹)، باشیر (۲۰۱۳)، مولر (۲۰۱۳)، لایگان و اوون (۱۹۹۹)، صادقی و عمادزاده (۱۳۸۲) و کاظمی ترقبان و مبارکی (۱۳۹۱)، مارکلی (۲۰۰۹) بر سرمایه اقتصادی، آق‌دریچ و کلیماج (۲۰۰۴)، مارکلی (۲۰۰۵) و مارکلی و همکاران (۲۰۰۲)، مرادی (۱۳۹۵) و شین (۲۰۰۱) مطابقت

دارد. بنابراین، با توجه به نتایج الگوی توسعه فضایی کارآفرینی به دست آمده و می‌توان راهکارهای کاربردی زیر را برای توسعه فضایی شبکه سکونتگاهی کارآفرینی پیراشهری روستایی بخش ماهیدشت کرمانشاه ارائه داد:

از آنجایی که افزایش رقابت و مشارکت محلی در توسعه اشتغال ناحیه‌ای مشهود می‌باشد (بیش از ۹۳ درصد از کسب و کارهای این بخش جزو کسب و کارهای خرد و چرخه عمر بیش از ۷۶/۶ درصد کسب و کارها از نوع جوان (نوپا با ریسک بالا) است) توجه به وجود سرمایه‌گذاران خصوصی و دولتی برای حمایت و کاهش درصد از بین رفتن شرکت‌های نوپا با ریسک بالا ضروری می‌نماید.

ضرورت وجود حامیان مالی و تشویق به استفاده از تسهیلات بانکی (بیش از ۶۰ درصد از کارآفرینان از تسهیلات بانکی استفاده نکرده بودند) منجر به افزایش عمر شرکت‌های کارآفرینانه و انگیزه سودآوری بیشتر در بین کارآفرینان می‌گردد و این امر می‌تواند زمینه‌های تغییر و تحول و شدت یافتن جریان شتاب و گذار پیراشهری روستایی را در بخش ماهیدشت تقویت نماید.

با توجه به اینکه حمایت سیاسی و قانونی از تشکیل کسب و کارهای خرد در نواحی روستایی ماهیدشت انجام گرفته، می‌توان با استفاده از مزیت رقابتی این نوع کسب و کارها به افزایش اشتغال و تشکیل خوشه‌های کسب و کار با حمایت و مداخله بیشتر دولت برای اتصال زنجیره‌های تولیدی کسب و کارهای خرد و ایجاد زنجیره ارزش در منطقه و توسعه پیراشهری روستایی اقدامات مهمی انجام گیرد.

طبق نتایج به دست آمده نوپا بودن بیش از ۷۶ درصد از شرکت‌های کارآفرینانه روستایی بخش ماهیدشت به معنی حرکت کند جریان تولیدی و کارآفرینی روستا، ریسک‌پذیری بالا، ادامه کشف فرصت‌های خلاقانه و توان محیطی روستاست، از طرفی وجود این نوع شرکت‌ها در بسترهای جغرافیایی نشان از افزایش سهم بخش سرمایه کارآفرینی در اقتصاد عرصه‌های جغرافیایی (روستا)، سهم کم محصولات کارآفرینی از بازار روستا، نیازمند سرمایه‌گذاری بیشتر، سودآوری پایین، کمیت و کیفیت پایین خدمات، هزینه‌های بالا در سرمایه‌گذاری و عرضه خدمات است.

اگر در بخش ماهیدشت تمرکز فضایی از توزیع جغرافیایی درآمدهای حاصل از فروش محصولات کارآفرینی، حمایت‌های سیاسی و قانونی در توسعه اشتغال، جمعیت و رشد تکنولوژی در سکونتگاه‌های روستایی هدف کارآفرینی به‌ویژه دو روستایی دارای درجه توسعه فضایی بالا و متوسط (سیمینه علیا و دو کوشکان حسین‌خانی، چقاگینو، چقانرگس و ...) ایجاد گردد، پیوندهای ساختاری و کارکردی میان سکونتگاه‌های کارآفرینی روستایی در فضا، قادر است تعامل فضایی را در این دهستان ایجاد و شبکه منطقه‌ای از جریان تولید و سرمایه، جابجایی فضایی نیروی کار، ثروت و خدمات را در شهرستان باعث گردد و زمینه را برای توسعه اقتصاد منطقه‌ای بر پایه کارآفرینی در استان ایجاد کند.

با توجه به قابلیت‌های محیطی و تخصصی کارآفرینان در بخش ماهیدشت پیشنهاد می‌گردد به شکل‌گیری خوشه‌های کسب و کار دامپروری، کشاورزی و صنایع دستی وابسته به آن توجه گردد، رشد این شرکت‌ها می‌تواند زمینه‌های مشارکت مردمی و رقابت محلی را در پذیرش شرکت‌های تجاری جدید و باز ساخت فضایی این نواحی و سوق دادن به سمت فرصت‌های کارآفرینی منجر گردد.

منابع

- ایمنی، سیاوش. ۱۳۸۷. کارآفرینی راهبردی نو در توسعه روستایی، نظام جامع اطلاع‌رسانی اشتغال، سازمان تجاری-سازای فناوری و اشتغال دانش‌آموختگان.
- جمشیدزهی شه‌بخش، امید و مرادی، حوریه. ۱۳۹۹. تئوری بنیانی توسعه گردشگری روستایی گیلان (مورد مطالعه: بخش رحمت‌آباد و بلوکات شهرستان رودبار). پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، ۱۰ (۱)، پیاپی ۳۱، صص ۸۱-۹۹.
- رفیعی، مهران، خطیبی، سیدمحمدرضا، داودپور، زهره. ۱۳۹۹. تبیین مفهوم پیراشهری و عوامل مؤثر در ایجاد و توسعه آن، نشریه علمی باغ‌نظر، ۱۷ (۹۲)، صص ۲۹-۵۰.
- صادقی، مسعود و عمادزاده، مصطفی. ۱۳۸۲. برآورد سهم سرمایه انسانی در رشد اقتصادی ایران طی سال‌های ۸۰-۱۳۴۵. فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، شماره ۱۷، صص ۹۸-۷۹.
- طالشی، مصطفی، فرهاد عزیزپور و غلام دولتی. ۱۳۹۸. تحلیل اثر جریان‌های فضایی در تحولات کالبدی-فضایی روستاهای پیراشهری (مورد: سکونتگاه‌های روستایی پیرامون کلانشهر کرج). مسکن و محیط روستا، شماره ۱۶۶، صص ۷۹-۹۴.
- فال‌سلیمان، محمود؛ حوریه مرادی، محمد حجی‌پور و عاطفه احمدی. ۱۳۹۳. واکاوی و تحلیل قابلیت‌های اقتصادی-فضایی لازم برای رشد کارآفرینی در استان کرمانشاه. کنفرانس بین‌المللی توسعه و تعالی کسب و کار، تهران، ۲۶ آذر ماه ۱۳۹۳. ص ۱۲۴.
- فلاح حقیقی، نگین. ۱۳۹۶. هرم توسعه کارآفرینی روستایی بر اساس اصول سیاست‌های توسعه روستایی اتحادیه اروپا. نشریه کارآفرینی در کشاورزی، جلد چهارم، شماره اول، صص ۱۳۱-۱۱۵.
- کاظمی‌ترقبان، مریم؛ مبارکی، محمدحسن. ۱۳۹۱. بررسی اثر کارآفرینی بر رشد اقتصادی ایران با استفاده از رویکرد میانگین‌گیری بیزی. فصلنامه توسعه کارآفرینی، دوره پنجم، شماره سوم. صص ۱۴۴-۱۲۵.
- مرادی، حوریه، جوان، فرهاد، امرایی، سپیده، بیرانوند‌راد، مریم. ۱۳۹۹. اثرات کارآفرینی روستایی در توسعه فضاهای پیراشهری شهرستان کرمانشاه، دوره ۹، شماره ۳۴، صص ۸۲-۶۳.
- مرادی، حوریه. ۱۳۹۵. طراحی الگوی مناسب کارآفرینی در توسعه نواحی روستایی شهرستان کرمانشاه، رساله دکتری، گروه جغرافیای انسانی، جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران.
- مرکز آمار ایران. ۱۳۹۵. سرشماری نفوس و مسکن استان کرمانشاه.
- هاشمی، سیدسعید. ۱۳۹۰. تبیین نقش نهادهای محلی در توسعه کارآفرینی روستایی. رساله دکتری گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران. ۲۴۹ ص.
- Angel, S., Sheppard, S. C. & Civco, D. L. 2015. **The Dynamics of Global Urban Expansion.** Washington, DC: World Bank, Transport, Urban Development Department
- Allen, J.C & etal .2003. **Examination of Community Action Field Theory Model for Locality Based Entrepreneurship;** Presented at the Annual Rural Sociological Society Meeting, Montreal, Canada.
- Audretsch, D., and Keilbach, M. 2004. **Entrepreneurship Capital and Economic Performance.** Regional Studies, 38(8), 949 - 959.
- Bashir, S. 2013. **A SPATIAL ANALYSIS OF THE ROLE OF ENTREPRENEURSHIP IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT IN NORTHEAST REGION OF THE UNITED STATES.** Dissertation Submitted to the Davis College of Agriculture, Natural Resources and Design at West Virginia University. P, 121.

- Chambers, Edward J. and Shaw, Stuart E. 2004. **a Primer on western Canadian Entrepreneurship; The Western Centre for Economic Research gratefully acknowledges the support of Western Economic Diversification Canada**; NUMBER: 76.
- Claire Aure, J. 2013. **Traditional Entrepreneur Networks and Regional Resilience**. A Dissertation Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy. ARIZONA STATE UNIVERSITY. P, 204.
- GTZ (GmbH Technische Zusammenarbiel) .2003. **Guide to Rural Economic and Enterprise Development**, Working Paper, Deutsche Gesellschaft fur.
- Julian, S.D. et al .2000. «**SWOT, SWot, or swOT? An Exploration of the Relative Effect of the Internal and External Environments on Organizational Responses to a Strategic Issue**».
- Kuratko, D., Hajets .2004. **The emergence of entrepreneurship education: development, trends and challenges**. Entrepreneurship: Theory and Practice.
- Iyigun, M. F; and Owen, A. L. 1999. **Entrepreneurs, Professionals, and Growth**. Journal of Economic Growth, Vol 4, Pp: 213-232.
- Markley, Deborah M. 2002. **Entrepreneurship in Rural America; Prepared for the NCSL Rural Development Task Force**; Center for Rural Entrepreneurship.
- Markley. D. M.2005. **local Strategies for Responding to Rural Restructuring: The Role of Entrepreneurship; Globalization and Restructuring in Rural America Conference ERS-USDA June 6, 2005 Washington. D.C**.
- Muller, S. 2013. **ENTREPRENEURSHIP AND REGIONAL DEVELOPMENT: ON THE INTERPLAY BETWEEN AGENCY AND CONTEXT**. A PhD thesis submitted to Business and Social Sciences, Aarhus University. P, 220.
- Reagan B. 2002. **Are high-growth entrepreneurs building the rural economy?** Center for the Study of Rural America. Kansas City, Mo.: Federal Reserve Bank of Kansas City.
- Rocha, H; & Sternberg, R. 2005. **Entrepreneurship: The Role of Clusters Theoretical Perspectives and Empirical Evidence from Germany**. Small Business Economics (2005) 24: 267–292.
- Saure, R. J. 1986. **Agriculture and the Rural Community: Opportunities and Challenges for Rural Development**, Interdependenecies of Agricultural and Rural Communities in the Twenty first Century: The North Central Region, P. F. Iowa State University, Ames, IA, pp. 1-11.
- Shane, S. 2001. **Technology Regimes and New Firm Formation**. Management Science, 47(9), Pp: 1173-1190.
- Ulrich, Seibert.2005. **BB-Gesetzgebungsreport: Das Gesetz zur Unternehmensintegritat und Modernisierung des Anfechtungsrechts (UMAG) kommt um**.
- Verheul. I & et al .2001. **An Eclectic Theory of Entrepreneurship**; Tinbergen Institute Discussion Paper Institute for Development Strategies; Indiana University.
- Wennekers, Sander, Thurik, Roy.1999. “**Linking Entrepreneurship and Economic Growth**”. Small Business Economics, no 13,27-55.